

Walter Benjamin

Duha

Rozhovor o fantazii¹

Věnováno Gretě Radt

MARGARETHE Je brzy ráno, bála jsem se, že tě vyruším. A přece jsem nemohla čekat. Chci ti vyprávět sen, dříve než vybledne.

GEORG Jak mě těší, když ke mně ráno přicházíš — neboť to jsem zcela sám se svými obrazy a tebe vůbec neočekávám. Prošla jsi deštěm, to tě osvěžilo. Jen vyprávěj.

MARGARETHE Georgu — vidím, že to nesvedu. Sen se nedá vypovědět.

GEORG Ale co se ti zdálo? — Bylo to pěkné nebo děsivé? Byl to zážitek? A se mnou?

MARGARETHE Ne, nic takového. Bylo to zcela prosté. Byla to krajina. Ale zářila v barvách; ještě nikdy jsem takové barvy neviděla. Ani malíři je neznají.

GEORG Byly to barvy fantazie, Margaretho.

MARGARETHE Barvy fantazie, tak to bylo. Krajina se v nich třpytila. Každá hora, každý strom, každý list: měly v sobě nekonečně mnoho barev. A nekonečně mnoho krajin. Jako by se sama příroda oživovala v tisícero-násobném znovuzrození.

GEORG Zním tyto obrazy fantazie. Věřím, že ve mně povstávají, když maluji. Mísím barvy, a pak nevidím nic než barvy. Skoro bych řekl: jsem barvou.

MARGARETHE Tak to bylo ve snu, nebyla jsem nic než vidění. Všechny ostatní smysly byly zapomenuty, zmizely. Ani já sama jsem nebyla, ani můj rozum, jenž vyvozuje věci ze smyslových obrazů. Nebyla jsem vidoucí, byla jsem pouze vidění. A to, co jsem viděla, nebyly věci, Georgu, jen barvy. A já sama jsem byla v této krajině vybarvená.

GEORG Co popisuješ, je jako opojení. Vzpomeň si, co jsem ti vyprávěl o onom zvláštním a vzácném pocitu opilosti, který znám z dřívějšíka. Cítil

1 Benjamin, Walter. „Der Regenbogen“. In týž. *Gesammelte Schriften VII.* Ed. R. Tiedemann — H. Schweppenhäuser. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1989, s. 19–26. Benjaminově textu je věnována studie M. Rittera v tomto čísle *Světa literatury* (pozn. red.).

jsem se v oněch hodinách zcela lehce. Ze všeho jsem vnímal pouze to, prostřednictvím čeho jsem byl ve věcech: jejich vlastnosti, skrze které jsem je prostupoval. Sám jsem byl vlastností světa a vznášel jsem se nad ním. Byl mnou naplněn jako barvou.

MARGARETHE Proč jsem nikdy nenašla v obrazech malířů takové zářivé, čisté barvy, barvy snů? Vždyť odkud pocházejí: z fantazie, kterou přirovnáváš k opojení — čisté pojmání v sebezapomnění, jímž je duše umělce. A fantazie je nejnuitrnější podstata umění, nikdy jsem to neviděla jasněji.

GEORG I kdyby to byla duše umělců, není ještě proto podstatou umění. Umění tvoří. A tvoří předmětně, to znamená ve vztahu k čistým formám přírody. Pomysli však — často jsme to spolu promýšleli -: na formy. Umění tvoří podle nekonečného kánonu, který zakládá nekonečné formy krásy. To jsou formy, všechny spočívají ve formě, ve vztahu k přírodě.

MARGARETHE Chceš říct, že umění přírodu napodobuje?

GEORG Víš, že to tak nemyslím. Pravda je, že umělec chce v zásadě vždy uchopit jen přírodu, chce ji čistě pojmout, formálně poznat. Ale vnitřní, tvořivé formy přijímání spočívají v kánonu. Pozoruj malířství. Nevychází z fantazie, z barev, nýbrž z duchovního, tvořivého, z formy. Jeho formou je uchopit živoucí prostor. Podle principu jej konstruovat; neboť živoucí není možné pojmout jinak než skrze plození. Princip je jeho kánonem. A jak jsem nad tím často přemýšlel, zjistil jsem, že jako pro malířství je tímto principem prostorová nekonečnost, tak pro sochařství je jím dimenze prostoru. Podstatou malířství není barva, nýbrž plocha. V ní, v hloubce, žije prostor co do své nekonečnosti. Bytí věcí se v ploše rozvíjí k prostoru, přísně vzato nikoli v něm. A barva je teprve koncentrací plochy, vetkání nekonečna do plochy. Čistá barva je sama nekonečná, ale v malířství se objevuje pouze její odlesk.

MARGARETHE V čem se odlišují barvy malíře od barev fantazie? A není fantazie prapůvod barvy?

GEORG Je to tak, jakkoli je to podivuhodné. Ale ve srovnání s absolutní barvou fantazie jsou barvy malíře relativní. Čistá barva je pouze v názoru, pouze v názoru se dává absolutno. Malířská barva je pouze odlesk fantazie. Fantazie se v ní přehýbá v tvoření, pomocí světla a stínu tvoří přechody, ochuzuje. Duchovní základ v obraze je plocha a když se naučíš opravdově vidět, tak uvidíš: plocha rozjasňuje barvu, nikoli obráceně. Prostorová nekonečnost je formou plochy, ona je kánonem, z ní vycházejí barvy.

MARGARETHE Nechceš snad dovést paradox až k tvrzení, že fantazie nemá s uměním nic společného. A byť by byl jeho kánon tak duchovní a byť by znamenal formující tvorbu živoucnosti — která se ovšem v nekonečných možnostech vztahuje pouze k přírodě —, přesto i umělec přijímá. Jemu se ukazuje prostá krása, vize, obšťastnění čistého dívání a to nikoli méně, nýbrž více a hlouběji než nám ostatním.

- GEORG Jak rozumíš vyjevování se fantazie? Míniš ho jako vzor a tvoření jako nápodobu?
- MARGARETHE Tvůrce nemá žádný vzor a tudíž ani ve fantazii. Nemyslím to jako vzor, nýbrž jako pravzor. Jako jev, do něž tvůrce vchází a v němž setrvává, nikdy jej neopustí — jev, jenž vzešel z fantazie.
- GEORG Múza dává umělci pravzor tvoření. To jsi řekla pravdivě. — A co jiného je tento pravzor, než záruka pravdy jeho tvoření, jistota, že je zajedno s jednotou ducha, z něhož vychází matematika neméně než sochařství, dějiny neméně než jazyk. Co jiného zaručuje múza básníkovi skrze pravzor, než kánon samotný, věčnou pravdu, která spočívá v základu umění. A každé opojení, jež ve chvíli nejvyšší duchovní jasnosti proudí našimi nervy, ono stravující opojení tvorby je vědomí, že tvoříme v kánonu, dle pravdy, kterou naplňujeme. V písící ruce básníka, v malující ruce umělce, v prstech hráče, v pohybu tvůrce, v jednotlivém pohybu, v plném ponoření v gesto, které v sobě nazírá jako božsky oduševnělé — tvůrce spatřuje sám sebe jako vizi, s rukou vedenou rukou múzy —, v tom působí fantazie jako názor kánonu ve vidoucím a ve věcech. Jako jednota obého v nazírání kánonu. Toliko vlada fantazie vede opojení toho, kdo je zakouší, o němž jsem hovořil, k opojení umělce. A pouze když dychtí udělat z pravzoru vzor, když se chce beztvárně zmocnit duchovního, nahlédnout neforemně, vytvoří fantaskní dílo.
- MARGARETHE Když je ale fantazie zcela dar čistého přijímání, nenapínáme její podstatu v neomezeno? Neboť pak je fantazie v každém pohnutí, které je vykonáno zcela čistě, zcela v sebezapomenutí, jakoby v názoru: je v tanci a zpěvu a běhu a řeči právě tak jako v čistém vidění barvy. Proč přesto chceme zahlédnout fantazii zejména v podstatě barvy?
- GEORG Zajisté se také v nás nachází nějaké čisté nazírání našeho pohybu a veškeré naší tvorby a na tom se pak zakládá, jak se domnívám, fantazie umělců. Ale přesto zůstává barva nejčistším výrazem podstaty fantazie. Neboť právě jí neodpovídá v lidech žádná tvůrčí schopnost. Linie není tak čistě přijatá, neboť ji skrze pohyb v duchu můžeme proměňovat, a tón není absolutní, neboť máme dar hlasu. Nejsou z čisté, nedotknutelné, vyjevující se krásy barvy. — Věru vidím, že ve tváři je zvláštní oblast lidských smyslů, jimž neodpovídá žádná tvůrčí schopnost: vnímání barev, čich a chuť. Hleď, jak zřetelně a ostře to řeč označuje. O těchto předmětech říká totéž, jako o činnosti samotného smyslu: voní a chutnají. O jejich barvě však: ta se nahlíží. Neboť tak se o předmětech nikdy nemluví, aby se na nich označovala čistá forma. Tušíš tu tajuplnou, hlubokou oblast ducha, která zde začíná?
- MARGARETHE Netušila jsem ji již dříve než ty, Georgu? Přesto chci barvu zcela vy-zdvihnout z tajuplné oblasti smyslů. Neboť čím hlouběji sestupujeme do oné druhé oblasti pojímajícího smyslu, kterému neodpovídá žádná tvůrčí schopnost, tím silněji budou jeho předměty substanční, tím méně budou smysly moci pocítovat čisté vlastnosti. Nemůžeme je pojmovat jen pro ně samé, čistým, odděleným smyslem, nýbrž

pouze jako vlastnost nějaké substance. Avšak barva vyvěrá z nevnitřnější oblasti fantazie, neboť je pouze vlastností, není v žádném ohledu substancí a nijak se k ní nevztahuje. Takže o ní zbývá říct, že je snad vlastností, nikoli však, že by měla vlastnosti. Proto lidé bez fantazie ztotožňují barvy se symboly (Symbolen). V barvě je oko obrácené čistě k duchovnímu a ušetří cestu tvoření skrze formu v přírodě. Nechává v čistém pojmání smysl bezprostředně narážet na něco duchovního, na harmonii. Vidoucí je zcela v barvě, jeho pozorování znamená ponořit pohled do cizího oka, kde se uzamkne, do oka fantazie. Barvy vidí samy sebe, v nich je čisté vidění a jsou zároveň jeho předmětem i orgánem. Naše oko je barevné. Barva je stvořená z vidění a barví čisté vidění.

GEORG Velmi hezky jsi řekla, jak se v barvě objevuje vlastní duchovní podstata smyslů, pojmání, jak je barva jako duchovní bezprostředním čistým výrazem fantazie. Až teď také chápu, co jazyk říká, když hovoří o vzhledu věcí. Poukazuje právě na tvář barvy. Barva je čistý výraz světonázoru, překonání vidění. Skrze fantazii se stýká s vůní a chutí, a bude volně rozvíjet nejněžnější lidskou fantazii v celé oblasti jejích smyslů. Alespoň se domnívám, že vybraní duchové čerpají fantazie vůně a dokonce čisté chuti sami ze sebe, jako ostatní lidé fantazie barvy. Nevzpomínáš si na Baudelaira? Tyto nejzazší fantazie se dokonce stávají zárukou nevinnosti, protože pouze čistá fantazie, ze které plynou skrze naladění a symboly (Symbole), nebude znesvěcená.

MARGARETHE Nevinností nazýváš oblast fantazie, ve které cítění žije samo ještě čisté jako vlastnosti samy v sobě, ještě nezkalené v přijímajícím duchu. Není tato sféra nevinnosti vlastní dětem a umělcům? Vidím nyní jasně, že obojí žijí ve světě barev. Fantazie je médium, ve kterém přijímají a tvoří. Jeden básník napsal: „Kdybych byl z látky, vybarvil bych se.“

GEORG Tvořit přijímáním je dokonalost umělců. Toto přijímání z fantazie není přijímáním vzoru, nýbrž zákonů samotných. Ty by dokázaly umělci sjednotit jeho postavy v médiu barev. Tvořit zcela z fantazie by znamenalo být božský. Znamenalo by to tvořit zcela ze zákonů, bezprostředně a bez vztahování se k nim prostřednictvím forem. Bůh tvoří skrze emanaci podstaty, jak říkají novoplatonici; pak by tato podstata nebyla nic jiného než fantazie, z jejíž podstaty vychází kánon. Možná toto rozpoznal básník v barvách.

MARGARETHE Tak prodlévají pouze děti zcela v nevinnosti, a ve zčervenání se samy navracejí do bytí barvy. V nich je fantazie tak čistá, že to dokáží. — Ale hled', přestalo pršet. Duha.

GEORG Duha. Podívej se na ni; je to pouze barva, nic na ní není forma. A ona je symbol (Sinnbild) kánonu, jak božsky vychází z fantazie, neboť v ní je následkem krásy krása přírody. Její krása je zákon sám, nikoli již proměněný v přírodu, v prostor, nikoli již krása prostřednictvím stejnosti, symetrie a pravidla. Nikoli prostřednictvím forem, odvozená z kánonu, ne, v sobě samé krásná. V harmonii, která je kánodem a dílem zároveň.

- MARGARETHE A nevrací se k tomuto oblouku jakožto symbolu vše krásné, v čem se vyjevuje řád krásy jako příroda?
- GEORG Tak je to. Kánon se nachází v čistém názoru a vyjevuje se pouze v barvě. Neboť v barvě je příroda oduševnělá a ze své oduševnělé strany je čistě barevná. Je skutečně pravzorem umění podle svého bytí ve fantazii. Příroda v ní žije nejvnitřněji, coby společenství všech věcí, které netvoří, které nebyly stvořené. Příroda přijímá v čistém názoru. Do ní se navrácí veškerá předmětnost umění.
- MARGARETHE Kdybych ti jen mohla říct, jak důvěrně barvu znám! Obklopuje mě svět vzpomínek. Myslím na barvy dětí. Jak všechno přijímají čistě, jako výraz fantazie. Prodlévání v nitru harmonie, v nevinnosti nad přírodou. Pestrost a jednobarevnost, ona krásná neobyčejná technika mých prvních obrázkových knih. Víš, jak tam byly kontury všude rozmazány ve hře duhového oblouku, jak byly nebe a země průhledných barev vyčárkovány tuší! Jak se okřídlené barvy vznášely vždy nad věcmi, pravdivě je zbarvovaly a pohlcovaly. Pomysli na spoustu dětských her, které všechny vycházely z čistého názoru ve fantazii! Mýdlové bubliny, hry s čajovými lístky, navlhlá barevnost Laterny magiky, kreslení tuší, obtisky. Barva byla vždy jak jen možno neurčitá, rozplývající, nuancovaná zcela monotónně, bez světelných a stínových přechodů. Mnohdy podobná vlně, jako pestrá vlna na vyšívání. Nebylo žádné dávkování jako v barvách malířství. A nezdálo se ti, že tento vlastní svět barvy, barvy jako média, jako bezprostrové, byl skvěle zobrazován skrze pestrost? Rozptýlená, prostoru zbavená nekonečnost čistého pojetí, tak byl stvořen umělecký svět dítěte. Jeho jediná rozsáhlost byla výška. — Pozorování dítěte je samo rozptýlené v barvě. Neodvozuje. Jeho fantazie je nedotčená.
- GEORG A všechno, o čem hovoříš, jsou pořád jen rozličné strany jedné a téže barvy fantazie. Je bez přechodů a přesto hraje nesčetnými nuancemi, je navlhlá, rozmazává věci v barevnosti jejich kontur, médium, čistá vlastnost bez substance, pestrá a přesto jednobarevná, barevné vyplnění *jednoho* nekonečna skrze fantazii. Je to barva přírody, hor, stromů, řeky a údolí, ale především květin a motýlů, moře a mraků. Mraky fantazie jsou tak blízko díky barvě. A duha je pro mě nejčistším jevem této barvy, která produchovňuje a oduševňuje přírodu, vrací její původ zpět do fantazie a činí z ní mlčenlivý, nazřený pravzore umění. Konec konců náboženství umísťuje svou svatou říši do mraků a svou blaženou říši do ráje. A Matthias Grünewald namaloval na svém oltáři svatou zář andělů v barvách duhy, aby duše prozařovala skrze svaté figury jakožto fantazie.
- MARGARETHE Fantazie je také duší snového světa. Sen je čisté pojmání jevu v čistém smyslu. Začala jsem mluvením o snu; nyní bych ti mohla svůj sen vyprávět ještě méně než předtím, ale ty jsi sám nahlédl jeho podstatu.
- GEORG Ve fantazii je základ veškeré krásy, která se nám sama vyjevuje v čistém přijímání. Je to krásné, vskutku je podstatou krásy, že krásy ne-

jsme mocni jinak než přijímáním, a umělec může žít pouze ve fantazii a pohroužit se v pravzor. Čím hlouběji vstoupí krása do díla, tím hlouběji je přijatá. Veškeré stvoření je nedokonalé; veškeré stvoření je nehezské. Umlčuje nás.

Přel. Markéta Haiklová

Walter Benjamin (1892–1940), jedna z nejpozoruhodnějších postav německého myšlení první poloviny 20. století, filosof, literární vědec, literární kritik, literát. K jeho nejslavnějším textům patří *Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti* nebo stať *O pojmu dějin* (známější pod titulem *Dějinně-filosofické teze*).